

Сверстюкова рецепція творчості Шевченка з позицій цілісно-системного підходу

У статті проаналізовано книгу Євгена Сверстюка «Шевченко понад часом» (2011) і на цілісно-системній базі виявлено вищий вид реалістичного методу – загальнолюдський реалізм, який пояснює світову цінність творчості Шевченка. Виокремлено чотири різновиди реалізму.

Ключові слова: Сверстюк, Шевченко, секрети вічності, цілісно-системний метод, види реалізму, загальнолюдський реалізм.

Постановка наукової проблеми та її значення. Книга есеїв Є. Сверстюка «Шевченко понад часом» (2011) [7] приваблива й цінна у трьох основних ракурсах. *По-перше*, за стилем у книзі спостерігається взаємодія художніх, публіцистичних, наукових, критичних і релігійних підходів, навіть «проповідницьких», за словами автора. *По-друге*, книга містить справедливую оцінку основних рис історичного розвитку шевченкознавства ХХ–ХХІ ст., яке за цей час стало доволі суперечливим. *По-третє*, у книзі багато вказівок на чіткий об'єктивний вихід із суперечливого становища: варто лише усвідомити *вищий вид реалістичного методу* творчості Шевченка. У нашій роботі ми зосередимо увагу на 2-му й 3-му ракурсах, властивих книзі Євгена Сверстюка.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Вивчення попередніх праць щодо творчості Шевченка дало змогу Є. Сверстюку побачити насамперед причину виникнення суперечного сприйняття творчості поета: це рецептивна естетика, естетична критика, їх суб'єктивність [2, с. 318–319]. Унаслідок цього в останні роки трапляються думки, що Шевченко зовсім не критичний реаліст або взагалі не реаліст, не революційний демократ, який усе життя вболівав за народ та країну, а зовсім загадковий, із міфологемною логікою й християнською релігійністю, у котрого є і «модерністське письмо» (Михайлина Коцюбинська) з надприродним романтизмом і фантастичним символізмом. Ось як пише про це Сверстюк: «До загадки Шевченка я підходив ще з ранніх років. Кожного разу бачив у ньому щось інше. Він неоднозначний, цей... “діяма́нт у кожусі”. Але якась грань його заманює раз у раз. До неї підходять різні люди й бачать у ній чи то своє відображення, чи то якийсь невідомий берег» [7, с. 9].

Книга Є. Сверстюка від статті до статті дедалі глибше розкриває справжню духовну суть Шевченкового генія, розгортає безмежну любов поета до людей, до батьківщини, до світу: «Кожного разу відчувалося, що поетове “серце поволі з Богом розмовля”. Навіть тоді, коли із самого тексту цього не видно. І тоді подумалось: чи ті розмови не є головною темою Шевченкової творчості? Його народність хіба не в характері цих розмов?.. Може, то і є його заповіт? Адже він у “Заповіті” не обминув Бога... Він не впізнає Бога в невольничому світі, де Бог позолочений. Тільки вольними устами можна говорити правду, тільки з миром у душі можна осягти Бога» [7, с. 9].

Далі в процесі своїх міркувань Є. Сверстюк дає відповідь: «Великий поет у свідомості свого народу стає живим, вічно оновлюваним мітом... жоден народ не ототожнив свого поета зі своєю душею... так, як українці. Для того є достатні підстави... Народники творили селянський міт. Революціонери – прометеївський міт. Большевики – терористичний міт. До абсурду доходило: безбожники робили з великої пророчої пристрасної тривіальний атеїзм, а партійні агітатори підкріплювали Шевченком свої ідеї класової ненависті... Багатогранний діяма́нт таланту Шевченка викликає різні уявлення в людей різної культури. Хтось звик бачити лише одну грань... Комусь діяма́нт здається каменем, із приводу якого багато розмов... Найлегше впадає в око грань земної краси і земних пожеж. Найважче –... таємні глибини суперечливих почуттів» [7, с. 9–10, 11].

У статті «Етика прометеїзму» Є. Сверстюк згадує такий яскравий факт: «Він охоче дав свою “Автобіографію” у редакцію “Народного читання”, вважаючи, що “такі відомості приведуть багатьох до усвідомлення своєї людської гідності, без якої неможливі успіхи суспільного розвитку...”. Ця Шевченкова заява дуже характерна для його гуманізму і всього світогляду: пробудження почуття людської гідності, волі й честі, пробудження самосвідомості народу поет уважав метою своєї боротьби. У світі зневаги до правди, зневаги до законності і взагалі до людини Шевченка живила віра у високе людське ім'я... “У його душі і в піснях стільки любові, що її вистачило б на мільйони людей”, –

влучно підмітив колись у своїй рецензії на “Кобзар” І. Г. Прижов. Велика Шевченкова любов до добра і послідовна непримиренність до зла й неправди відбиті в кожному його рядку» [7, с. 163].

Отже, згадані Сверстюком «світло», «грань земної краси», «глибини», «вічне небо», «любов», «добро» – указівки на вищий ступінь світогляду й методології підходу та пізнання об’єкта. Відчутно й натяки на суттєву відповідь щодо незвичного художнього методу світогляду та творчості Шевченка. До речі, в есеях Сверстюка прочитуються натяки двох рівнів: перші – легкі для сприйняття й дешифровки; а другі – набагато складніші.

Перші натяки стосуються того, що тип творчості Т. Шевченка – це реалізм.

Суть реалізму загалом відома з античності як «об’єктивне зображення дійсності» [2, с. 305]. Правда, у різні часи є й незгодні з цією суттю, проте причина не у творчості письменників-реалістів, Шевченка також, а в рівні якості світогляду авторів рецепцій. Самого Шевченка нема підстав вважати нереалістом, цьому суперечать і його твори, і його листи, і його вислови («ні однієї риси без натури»), разом факти подальшого в нас цитування.

Другого типу натяки стосуються суті та принципів реалістичного методу творчості поета. Отже, варто звернутися на початку до методології сприйняття, мислення, пізнання й до об’єктивно наявних якісних форм прояву об’єктів.

Методологія пізнання об’єкта складається з чотирьох методологічних рівнів (два суб’єктивні та два об’єктивні) – обов’язково з «*перехідними періодами*» між цими рівнями:

- 1) еkleктичний рівень: вибірковий, із фантастикою, суб’єктивізмом;
- 2) класифікаційний: структуруючий, але антропоцентрично (*Я так бачу*);
- 3) частково-системний: об’єктивний, але однобічний, і з порушеннями;
- 4) цілісно-системний: об’єктивний і суто природний, адекватний природі об’єктів. Варто

вказати, що в межах «перехідного періоду» від третього, часткового, до четвертого, цілісно-системного, наука перебуває від 70-х років ХХ ст. Отже, саме з позицій четвертого рівня ми й розглядаємо тему, означену в назві статті.

Залучення *цілісної системи природних всезагальних принципів пізнання* дає можливість адекватно розв’язати й цю багатовікову проблему. На відміну від наявних різних і хаотичних уявлень про види (методи) реалізму треба спочатку врахувати, що «все взаємопов’язане з усім», а зв’язки та об’єкти, як відомо, завжди є «окремі» й «спільні» на 1-му ступені їхніх якостей [8; 5; 4]. На 2-му ступені «окреме» складається з «одиночного–особливого», а «спільне» – із «загального–всезагального». Таким чином вибудовується ланцюг – «одиночне–особливе // загальне–всезагальне», який дає можливість виокремити *чотири різновиди реалізму* у світовій літературі. Перші три вже звичні, однак про четвертий у науці лише починають писати [11, с. 328; 2, с. 306; 10; 4]. Отже, *реалістичні методи* є такими:

1. *Натуралізм як фрагментарний реалізм* (це *одиночні й конкретні* обрання з їх чуттєво-адекватним відображенням у літературних текстах). Інші назви та підвиди: *найвіщий реалізм, побутовий реалізм, міметизм, емпіризм, конкретивізм, напівреалізм* тощо.

2. *Просвітницький реалізм* (виявлення та відображення порівняно особливих конкретних рис обраних об’єктів переважно «живого» світу: людського й тваринного). Інші назви та підвиди: *становий реалізм, морально-психологічний*; багато чим близька *прогресивна течія класицизму* тощо.

3. *Критичний реалізм*, найбільш поширений (вияв і суттєва критика соціально-класових суперечностей, проблем – із захистом справедливості, найчастіше народних інтересів). Інші назви й підвиди: *соціально-побутовий, соціально-психологічний реалізм, демократичний детермінізм*; від нього значно відокремлювався *соцреалізм*.

4. *Загальнолюдський реалізм* (адекватний вияв і суттєве відображення дійсності з позицій природного світогляду – глибинно-суттєвого, істинного, у душі гуманних, людських ідеалів, загально-людських цінностей, спільних інтересів). Це його Флобер називав «природно-наукова тверезість», а Франко – «науковим реалізмом». Інші назви: *природний реалізм, гуманний реалізм*.

Попри песимістичні настрої в 1950-х рр. («Форми реалізму настільки багатоманітні, що їх неможливо обійняти ніякою догмою») та думки про «застарілість Реалізму» [3, с. 321], є, однак, факти на підтвердження існування загальнолюдського реалізму [11, с. 328; 2, с. 306; 8; 4]. Про його принципи (це Природа Дійсності) та форми людського прояву (благо, добро, щирість, істина, турбота, гуманізм, людяність, ніжність, щастя й т. ін.) казали й у сиву давнину, у «Книзі Дзіан»,

«Ведах», писали Лао-Цзи, даосисти, Анаксимандр, Анаксімен, Антисфен («вчитись у природи»), Геракліт, Гіппократ, Платон, Арістотель, Сенека («Наша мета – жити у злагоді з Природою»). Загалом у книзі «Моральні листи до Луцілія» Сенека зазначає: «Розмірковуємо над частинками життя, а над цілим – ніхто не задумується. Справжні блага походять від розуму, вони цілісні й неперехідні...»; «Треба оглянути цілість, заглибитись у неї»; «Наші попередники – не повелителі, а лише провідники. Істина відкрита для всіх»; «Найкращий вчитель усього на світі – розум»; «Щасливий, хто скерує свій порив на добро... Наша біда не поза нами, а в нас самих» [6].

Пізніше про риси *природного світогляду й природного реалізму* писали Аль-Кінді, Апулей, Ібн-Сіна (Авіценна), Омар Хайям («Были б добрые в силе, а злые слабы, Мы б от долгих раздумий не морщили лбы»), Дж. Бруно («Природа не що інше, як Бог»), Спіноза («Природу ніхто не створював. Природа і є Бог; Бог і природа тотожні»), Шекспір, Руссо («Чи сприяли науки і мистецтво очищенню звичаїв, моралі? Ні... Нам усім треба назад, до природи... гуманних звичаїв... Тисячі шляхів ведуть до помилкових висновків, а до істини – лише один»), Сковорода («Визначай смак не за шкаралупою, а за ядром»), Вольтер, Гердер (у діалозі «Бог»: Бог для Г. – самі діючі органічні сили; релігія виникла натуральним шляхом як наслідок слабкості людей перед обличчям природи) [9, т. 1, с. 355], Некрасов («Література должна... возвысит общество до своего идеала, – идеала добра, света и истины!») та ін. [1, т. 5, с. 179–183].

І геній Шевченка також стає в один ряд із цими мислителями. Так, 23 червня 1857 р. з Новопетровського укріплення в листі до Ф. Толстого (віце-президента Академії мистецтв) поет пише: «Вашему великодушному сотрудничеству и святому участию графини Настасии Ивановны обязан я моей новой жизнью, моим радостным обновлением... Без вашего человеколюбивого христианского заступничества меня задушили б в этой пустыне. А теперь я снова свободный художник... Живописцем-творцом я теперь не могу быть. Живописцем-копиистом я не хочу быть. А предполагаю и молю бога приступит к гравированию..., распространять между людьми любовь к прекрасному и доброму... Это мое единственное стремление. Остаюсь по гроб благодарный художник Т. Шевченко» [10, т. 3, с. 401–402]. Із цих рядків очевидно, що людяність, людинолюбство, доброзичливість – власні принципи поета. І людяність Шевченка не знала кордонів національних, про це свідчать і його твори, і взаємозв'язки з письменниками, митцями багатьох національностей.

Людяність Шевченка особливо цінував Достоевський, називав його «світлою людиною», а про таких («дітей сонця») письменник писав: «у них було... єднання з Цілим всесвітом». На єднання Шевченка з природою, всесвітом, буттям указували й інші прозаїки та поети світу.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Щодо назви методу реалізму Шевченка, то цілком очевидно, що в його творах є і натуралізм, і реалізм просвітницький, і критичний. Але головне, що їх вбирає в якості прийомів *четвертий, загальнолюдський, природний, гуманний реалізм*. Шевченкові загальнолюдські цінності, природні, гуманні погляди й прагнення приваблювали до себе увагу, надихали та вчили кожного, хто торкався величі його творінь, спрямовували туди, де можна знайти знання, навчитися й навчати, а навчивши – діяти.

Нарешті, про *загальнолюдські цінності* в Шевченка пише також Євген Сверстюк: «Знову шукати Шевченка нам слід починати від залізних стовпів, на яких світ стоїть. Шевченко знав ті стовпи: то духовна основа світу. Недарма змалку списував Сковороду, що вчив, на чим світ стоїть, проповідував єдність трьох світів – внутрішнього, що у серці людини, зовнішньої природи й космосу та світу Біблії, слова-символу... Отже, Шевченко прийшов відкрити нам стовпи, на яких тримається людина і людський світ. Він оспівав Любов і Красу, Добро і Правду, щоб ми зробили це своєю вічною піснею» [7, с. 27–28].

Отже, недарма є різні за суттю рецепції творчості та методу Шевченка. Їх причина – життєвий і духовний «розлад» останніх десятиліть. Завершуючи есеї про Шевченка, Сверстюк зауважив, що ми тепер «переживаємо час падіння ідолів, а одночасно і розмивання усіх вартостей», разом нагадуючи, що «нам потрібна висота духу, щоб зустрітися, щоб не розминутися із Шевченковою висотою... для орієнтації у світі» [7, с. 265].

Джерела та література

1. Краткая литературная энциклопедия : в 9 т. – М. : Сов. энцикл., 1962–1978.
2. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. – Т. 2. – К. : Академія, 2007. – 624 с.

3. Литературный энциклопедический словарь. – М. : Сов. энцикл., 1987. – 752 с.
4. Полежаева Т. В. Поэтика реализма в литературе 80–90-х гг. XIX века / Т. В. Полежаева // Проблемы вивчення та викладання російської мови і літератури у вищих навчальних закладах західноукраїнського регіону : матеріали регіон. семінару (Луцьк, 23–24 верес. 2009 р.). – Луцьк, 2009. – С. 165–172.
5. Полежаева Т. Відомості про всезагальну цілісно-системну методологію : навч. посіб. – Ч. 1 / Т. Полежаева. – Київ ; Луцьк : ВАД, 2015. – 40 с.
6. Сенека. Моральні листи до Луцілія / Сенека. – К. : Основи, 1999. – 608 с.
7. Сверстюк Є. Шевченко понад часом / Євген Сверстюк. – 2-ге вид., виправл. і доповн. – Луцьк ; Київ : ВМА «Терен» ; ТОВ «Вид. дім “Києво-Могилянська академія”», 2011. – 276 с.
8. Удалов В. Метод цілісно-системного пізнання Об'єкта. – Ч. 1 / В. Удалов. – Київ ; Луцьк : ВАД, 2015. – 68 с.
9. Философская энциклопедия : в 5 т. – М. : Сов. энцикл., 1960–1967.
10. Шевченко Т. Твори : у 3 т. / Тарас Шевченко. – К. : Держлітвидав України, 1961.
11. Эстетика : словарь. – М. : Политиздат, 1989. – 448 с.

Полежаева Татьяна. Сверстюковая рецепция творчества Шевченко с позиций целостно-системного подхода. В статье проанализирована книга эссе Евгения Сверстюка «Шевченко над временем» (2011). Обращается внимание на взаимодействие художественных, публицистических, научных, критических и религиозных подходов автора к изучению гения Шевченко. В основе исследования лежит анализ основных черт исторического развития шевченковедения XX–XXI вв., которое за этот длительный период стало довольно противоречивым. Изучение предыдущих работ о творчестве Шевченко позволило Е. Сверстюку увидеть причину возникновения спорного восприятия творчества поэта миром: это рецептивная эстетика, эстетическая критика и их субъективность. С привлечением целостной системы природных всеобщих принципов познания появилась возможность выделить четыре разновидности реализма в мировой литературе (натурализм как фрагментарный реализм; просветительский реализм; критический реализм; общечеловеческий реализм). Рецепция творческой личности Т. Шевченко Е. Сверстюком указывает на общечеловеческие ценности поэта, природные, гуманные взгляды и стремления, принадлежность его к общечеловеческому, естественному, гуманному реализму, то есть к высшему виду реалистического метода.

Ключевые слова: Сверстюк, Шевченко, секреты вечности, целостно-системный метод, виды реализма, общечеловеческий реализм.

Polezhaeva Tatiana. Sverstiuk's Reception Creativity Shevchenko: Holistic Systemic Approach. The article analyzes the book essay Eugene Sverstiuk "Shevchenko over time" (2011). Attention is drawn to the interaction of artistic, journalistic, scientific, and religious critical approach to the study of the author's genius Shevchenko. The study is based on analysis of the main features of the historical development of Shevchenko XX–XXI centuries. That over this long period has become quite controversial. The study of previous studies on the works of Shevchenko E. Sverstiuk allowed to see the cause of the controversial poet's perception of the world: it is receptive aesthetics, aesthetic criticism and subjectivity. With the use of an integrated system of universal principles of natural knowledge of the opportunity to highlight four types of realism in world literature (as the naturalism fragmented realism Enlightenment realism, critical realism, the realism of all mankind). Reception creative personality Shevchenko E. Sverstiuk points to the universal values of the poet, natural, humane views and aspirations and it belongs to the universal, natural, humane realism, that is, the Supreme mind the realistic method.

Key words: Sverstiuk, Shevchenko, the secrets of eternity, holistic systematic method, types realism, universal realism.

Стаття надійшла до редколегії
15. 01. 2016 р.

УДК 821.161.2

Тетяна Скуратко

Поєми Євгена Сверстюка та Івана Драча: порівняльно-типологічний аспект

У статті здійснено порівняльно-типологічний аналіз поем Євгена Сверстюка та Івана Драча, простежено діалектику традицій і новаторства в українській поемі шістдесятників, розкрито суть, функціонування й еволюцію української поеми другої половини ХХ ст., визначено її типологічні ознаки.

Ключові слова: поема, поемне мислення, шістдесятництво, традиції, новаторство, поет, жанр, літературний процес, сюжет, ліро-епос.

© Скуратко Т., 2016